

Euskal - Ipuinak

Pierre Lafittek

Aipatzera goazen lan hunek baluke liburu oso baten betetze-koa. Ez dugu hemen emanen erran litazkenen laburpen bat baizik.

GIZONAREN AMETS BEHARRA

Orok dakiguna: gizon gehienak mundu hontako biziari kiretskino bat aurkitzen diote, eta nolazpait, gogoz bederen, ihes egin nahi diote ametsetarako munduetarat murgilduz.

Ez dute hortarako ahanz-gailu eta zora-gailu eskasik: batzuk arras ohoragarriak, hala nola lana eta otoitza; bertze batzuk higuin-
garriak, hala nola edari eta drogak; eta hirugarrenekorik, bienarteko zonbait, hala nola jostetak.

Josteta-moduen artean berexiko ditugu idurimenezkoak, hala nola kantuak, teatroa eta ipuinak. Gaiez segurik hiru gauza horien arteko mugak ez dira berex-errazak. Askotan iturburu berberak dituzte. Xuberoan eta Lapurdin, hasteko, berrehun bat urtez sartu dira eta etxez-etxe saldu Frantziatik heldu ziren liburuxka axal-urdin herrikoiak.

Troyes eta Tolosa-ko *Bibliothèque bleu* hortarik jalgi basa-ixtorioak hazi dituzte berdin pastoralak eta ipuinak. Adibidez, «Jean de Calais» pastorala eta baxenabartarren Ixabel-en gertakarien kontua ahaide hurbilak dira. Halaber «Genevieve» pastorala eta Lapurdiko *Marie Valentine ipuina*. Zonbait ipuin bestalde kantu bilakatu direnak edo antzerki gisa itzuli? Orroit *Berreterretxex*, *Orreagaz*, *Santxo Azkarraz*, *Ehun dukat-ez*.

Baina geldi gaiten ipuinen eremuan.

Non bizi izan dira?

Uste dut bortz bizitegi ukan dutela Euskal-Herrian:

—*Supaxter xokoa*, afal-ondoetan familia biltzen zelarik su-garren aintzinean.

—*Mahain-ingurua*, bazkal artean, bataio, komunione, ezkontza, ogi-joite (gari-jotze) apairu luzeak bazirelarik.

—*Ostatua*, bereziki hartaz ase zirenean muslariak ixtorio bixiena nork konda hasi-eta.

—*Eskaratzte edo selairua*, arto-xuritze aratsetan, hauzoak elkarrreratzten zirelarik, lanaren arintzeko ez bait zitekeen mutu egon.

—*Ihiztari-bilkurak*, hor, emazte ez haurrik ez izanez, ixtorio gazi gizen, gordinak haizu bait ziren.

Egungo egunean ipuin-akademiatxo horiek galtzera doatzi, bizimodu zaharrak itzal-araz, irratia eta telebista orotan sartzen diren ber.

Ikertu nahi baditugu, nondik bil?

Oraino han-hemenka entzun ditazke, eta uste dut ez direla denak bilduak, hurbiltzeko ere, bereziki Xuberokoak. Hetaz behar litake axolatu.

Baina *corpus* bat nahi baluke norbaitek apailatu, hatzeman ahal lezazke idatzi-ta aldizkari askotan barreiatu, bereziki mende bat eta erdi huntako aldizkari, almanaka, errebista, astekari eta egunkari batzuetan.

Halere ez da, beharrik, lan guztia egitekoa. Bilduma baliosak badira eta biltzaile handienen izenak a-be-de-ka huna zein diren:

— Pierre d'Anjou	— Irigarai Aingeru
— Marie Ariztia	— Kirikiño
— Xalbat Arotxarena	— Lekuona M.
— Azkue	— Leon Leon
— Julene Azpeitia	— Linazasoro Iñaki
— Barandiaran J. M.	— Monteiro Mariana
— Barbier Jean	— Muxika Gregorio
— Bilbao Felix	— San Martin Joan
— Bitaña	— Thomasset

— Carpenter anderea	— Uranzu
— Cergnand M.	— Urruzuno P. M.
— Claveria Carlos	— Urbel
— Elissalde Jean	— Vicendoritz
— Elissanburu J. B.	— Vinson Julien
— Etxeberri J. B.	— Webster W.
— Ghiese	— Zabala Antonio
— Goizueta J. M.	— Zatarain Ambrosi.

Nor edo nor ahandzi dudala edo ahandzi banu, barka bekit: ez dut erdainuz nehor bazterrerat utzi, eta gogotik luza nezake ipuin biltzaile horien xerrenda.

EUSKAL IPUINAK ZENBAT DIREN OROTARA

Ez dakigu xuxen erraiteko. Ipuindegi hainitzetan ipuin berak edo beretsuak bilduagatik, ez-berdinak baizik ez kondatuz, erran daiteke milaz goiti badirela halere: hamabi ehun bat gutienez, edo dirudienez. Jakina: ez ditut barne ezartzen, merezimenduz beteak badira ere, izan dituen edozoin herritakoak euskaraz hitzez-hitz itzuli erdal ipuinak, nahiz batzuetan baduten gure hemengokilakoen ahai-detasun zerbait.

NOLA KLASATU EUSKAL-IPUINAK?

Azkuek bi taldetan ezarri zituen: *luzeak* eta *laburrak*. Berex-kunde hori ez zait hanbatekoa. Gai bera labur ala luze ditake. Bi kondatzaile eder ezagutu ditut gaztaroan: Guichou apezka eta Leon Barbier, Jean Barbier-en anaia. Guichou-k ipuinaren giharra ematen zuen hitz gutiz, bizi-bizia. Leon Barbier-ek ipuin ber-bera irau-araziko zeutzun xehetasunez, ez dakit zenbat denbora. Zer beharko zen bada, ala Gichou-rena laburretan ezarri eta Leon Barbier-ena luzetan? Ez du kanorerik.

Jean Barbier-ek ere bi talde nahi zituen: alde batetik ixtorio-mixterioak eta bertzetik bertze guztiak. Lakeago zait zatikatze hori Azkue-rena baino. Haatik ez zait batere itsusia Zerbitzarik proposatzen zuena: lau ipui mota: amesgarriak, lazgarriak, altsagarriak eta

jostagarriak. Funtsean, ipuinek darozketen sendimenduetarik jujatzen zituen.

Nihaurrek behar banitu klasatu, bortz mota handi berex nezazke:

Lehenik: paganoak

Bigarrenik: basa-giristinoak

Hirugarrenik: basa-ixtoriak

Laugarrenik: amets hutsezkoak

Bortzgarrenik: irri solasak.

Erran gabe doha zati bakoitzak balauzkela kapitulu andana bat.

Adibidez, ipuin paganoetan euskal mitologiako izaiteek balukete, zoinek bere kapituluoa: bai lamiak, bai Marik, bai hunen semeek, bai basa jaunandereek, bai bertzeek.

Gisa berean, Kapitulu bana basa-giristinoetan hartze lukete Testamentu zaharrak, Testamentu berriak eta Sainduen bizitzak, euskal-ipuinek eratziki deitzen sineskerien eta mirakuluerien gatik.

Basa-ixtorioak ere baluke zombait kapituluren betetzekoa, dakigularik nola egiazko gertakariak jendeen oroitzapenean ezinago aldatzen diren: aditzekoak dira gure kondatzaileen ahotik, ez bakarrik erromatarren aroko pasakizuna, baina aro berrikoak! Aipa dezadan Zesar, ala Karloman, ala Santxo Azkarra, ala Napoleon, ala Hitler, ez duzue aise asmatzen ahal zer berri harrigarriak aterako daukitzueten!

Bertze talde handietan, kapituluak nortzuka edo jende-motaka berex nezazke. Adibidez hor gehienik aurki genezazke:

Errege-erreginak	Soldaduak
Medikuak	Juje eta Hauzilariak
Apezak	Ihiztariak
Sakristauak	Indianoak (amerikanoak)
Kontrabandistak	Atso gaiztoak
Buhameak	Zozoak
Sorginak	Ostalerak.

NONDIK ATERA DITUGU IPUIN HORIEK ORO?

Horietatik hainitz ez dira baitezpada Euskal-Herrian onddoen pare sortuak. Ehunka aspaldi danik lur huntako eskualde guztietan gaindi kurri dabilta erortzen diren toki bakoitzean itxura berezi bat hartuz.

Encyclopedie de la Pléiade deritzanak badauka hiru tomotan munduko literaturaren ixtorioa. Hartan ohar ditake ipuinek harri-garrizko eremua eduki dutela borts mila urte huntan segurik. Baina miatzen baldin baditugu ipuin bilduma handiak, hala nola *Dictionnaire des contes populaires*, *Bibliothèque bleu des XVII et XVIII siècles*, *Die Marchen der Weltliteratur*, *Kondjohon Monogatari*, eta bertze, aitortzera behartuak gara ipuin-beretsu keta ederra kausi ditakeela nonahi, nehork ez dakielarik nork nori dituen ebatsi edo mailegatuak. Adibidez guk Axular-ez erraiten baitugu ere itzala galdu zuela deabruaren atzaparretan utzirik, alemanek eta italianoenk gauza bera kondatzen dute bertze zenbaitez; zeruan zaldiz sartu zenaren ipuina ezagutua da Errusian ere; *Disciplina clericalis* liburuan hatzeman ditut zuek Amezketako Fernandori eta guk Gameko Axigarri eratxiki balentriak. Ez da dudarik: populu guztiak itsaso berean ari izan dira arraintzan, gero arrainak bakoitzak bere gisa apailatu baditu ere mahineko.

EUSKAL-IPUINEN ZENBAIT ITXURA

Mitologiari buruz bazter ditzagun bizpahiru gezur. Pio Barojak sartzen dauzku Thor, Aitor, Maitagarri euskal sinesketan: ez ditut behin ere gure ipuinetan aurkitu, ez-eta Urtzi famatua ere. Piok ez omen zuen federik baina Xaho profeta baitan nola ez? Gure xaharrek ez zuten fata edo hadurik aipatzen, nahiz Europa guztian bazuten horiek arrakasta.

Aldiz lamiak baziren ausarki gure alegietan, hetaz ez delarik mila urte huntan bertze nehun oroitzapenik gelditzen.

Bertze xehetasun bat: bildu diren euskal-ipuinetan behinik behin, ez da lizunkeriarik = arruntak, gordina eta atrebituak bai,

baina ardurenean frango pulliki erranak, sano-sanoki, sendimendu bihurrik gabe.

Mintzairaz den bezainbatean, ez da egiazko legerik: kondatzaile bakotzak badu bere euskara eta bere jeinua. Etxeko eta herriko hizkuntza baderabila, dakien neurrian ala mordoilo, aditzaileei kausitu nahiz. Kondatzean, edergailu guti: han-hemenka atsotitz bat edo bertze; konparazione bat edo bertze, arrabots edo zarata-hitz batzuk jostatzeko ateraldi bakar batzuekin.

Moldatzeari buruz, ohidurak badira:

—Hastean, adibidez, honelako erran-bidez balia ditake:

—«Bazen behin gizon bat...

—«Askotan munduan gertatzen den bezala...

—«Xantxun zenak kondatzen zuen, baizik-eta...

—«Saski huntan zazpi arto-buru gelditzen baitira, etxe batean baziren zazpi anaia...

—«Aldi batez bi senar-emazte...

—Bukatzean ere badira ohiko erran-bideak:

—«Hala bazan ez bazan, eman hori kalabazan...

—«Ontsa (ongi) bizi izan baziren, ontsa hil ziren: hortan fini da ixtorioa.

—«Egia bada sinets, gezurra bada ez sinets.

—«Geroztikako berririk ez dut ukan.

—Ipuin tartean hirukoa eta zazpikoa maiz agertzen zaizkigu:

—«Bidean heldu ziren hiru mutiko, edo hiru soldado, edo hiru neska, etab.

—«Asmatu behar hiru egia...

—«Atea hirutan jo behar...

—«Hitz bat hirutan errepikatu...

—«Gerlan ibili zazpi urtez

—«Familia batetan zazpi ahizpa

—«Sagar-ondo batek zazpi sagar izaki...

—«Herri batek zazpi eihera...

—«Etxe batek zazpi leiho...

—Epeak ere gisa berezi batez markatzen dira:

—«Semea etxera itzuli zen urte eta egun baten buruan...

—«Handik zortzi egunera karta igorri zuen...

—«Eri hainitz hiltzen dira pheratu-ta bederatziruurean...

—*Ororen buruan gure ipuinek zer salatzen daukute gure aintzinekoan gogoeraz?*

Aitor dezagun norbaiten jujatzeko haren ipuinen ikertzea ez dela naski biderik xuxenena...

Bainan tira!

Ipuinen argitarat jende xehea nik urrikalgarri daukat. Ohartzeta jakitate gutikoa agertzen zait; oro axal eta ilunbetsu ikusten zituela lidurike.

Jendeak eta gauzak gaingiroki azaltzen zituen: gehienetan ezin jakin Karlomanen jauregi ederrak zer zuen bada hain ederrik, edo Ortzaizeko sorgin itsusiak zer hain itsusirik! Xehetasunik ez!

Izan zadin lurraz, izarrez gorputzaz, eritasun ala sendagailuez, ipuinetan bizi ziren oraino erdi-aroko ustekeriak.

Erlixioea ere ahal bezalakoa: erdi pagano, erdi girstino, dena sineskeria.

Ametsak labor: diru puxka baten biltzea, ase on baten egitea, ez jateko finez, bainan jaki gizen ausarkiz.

Mundua hiru partetan ikusia: handi-mandiak, gaiztaginak eta populu xehea. Bitxi da ez bait dira inoiz nehoiz burgesak agertzen. Errege-erreginak gehienetan errespetuz inguratuak. Gorteko jaun-andereak bizkarkin maltzur eta gaiztotzat edukiak. Jende beltza, buhame, ohoin, sorgin eta holakoak, madarikatuak, salbu fortuna egin-eta.

Miseria, gosetea, izurriteak, gerlak aipu dira, zergak ere eta hauzolanak; bainan oro ezinbertzeak zaizko kondatzaileari, hots! halabeharra. Ez du iduri ezeria huntarik ateratzea asmatzen ere zukeela, gure aintzinako populuak. Kirets eta nagi zagon, herrestan bizi.

Oro har, ipuin xaharra ihes-bide zirelarik, banago ustegabeta-rik ez zirenetz lo-belar!

Barkatu iritzi ilun horrekin bukatzen baitut ene lanttoa.